

MİLEL ve NİHAL

rinin mensuplarını saymaktadır (*el-Milel*, I, 11, 13). Dolayısıyla Şehristânî'de nihâl kelimesi sadece mezhep ve felsefî ekollerini değil bâtil dinleri de belirtmektedir. Şu halde milel genel olarak dinleri, nihâl ise aynı dinin içindeki farklı düşünce şekillerini, mezhepleri ifade etmektedir (Monnot, s. 12). Zamanımıza ulaştığı tesbit edilebilen ve bu adı taşıyan eserlerin ilki Mu'tezilî Nâşî el-Ekber'in (ö. 293/906) *Kitâbü Uşûli'n-nihâl*'idir.

İslâm tarihi boyunca din ve mezhepleri konu edinen eserlere "makâlât, diyânât, fırak" gibi isimler verilmişse de bu literatüre ait en meşhur adlandırma milel ve nihâl şeklindedir. Önceleri makâlât ismiyle kitaplar kaleme alınırken bu dönemi, çeşitli fırkaların teşekkül ettiği ve her fırkanın itikadî görüşlerinin tenkide tâbi tutulduğu fırak veya milel ve nihâl eserleri dönemi takip etmiş, II. yüzyıldan itibaren bu isimleri taşıyan kitaplar kaleme alınmıştır (*Mezhepler Arasındaki Farklar*, tercüme edenin önsözü, s. XVI-XXI).

Milel ve nihâl başlıklı eserler, diğerlerinden farklı olarak yalnızca İslâm fırkalarını değil aynı zamanda diğer dinleri ve bu dinlerin mezheplerini de incelemektedir. Çünkü İslâm hâkimiyetinin genişlemesine paralel olarak müslümanlar farklı inanç mensuplarıyla karşılaşmıştır. Bu da gerek kendi hâkimiyetlerinde yaşayan gerekse komşu oldukları çeşitli din ve mezheplere mensup insanların inançlarını değerlendirmeye zaruretini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla İslâm dışı dinlerle ilgili araştırmalar çok erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Hem İslâm'ın zuhuru esnasında Arap yarımadasında muhtelif din mensuplarının bulunuşu hem de Kur'an'ın bu dinlerin mensuplarıyla ilgili bilgi vermesi, diğer taraftan müslümanların İslâm'ı başka din mensuplarına tebliğ etme görevi, ayrıca zaman içinde ortaya çıkan farklı yorum ve telakkilerin değerlendirilmesi zorunluluğu çeşitli din ve mezheplerle ilgili eserlerin kaleme alınmasına sebep olmuştur.

Milel ve nihâl şeklindeki adlandırma, özellikle IV. (X.) yüzyıldan bu yana sadece bir bölüm adı olarak değil aynı zamanda kitap adı olarak da kullanılmaktadır. Bu isim muhtemelen ilk defa, Hârizmî'nin (ö. 387/997) *Mefâtihü'l-ülûm* adlı eserinin bir bölümünün adı olarak "Fî esâmi erbâbi'l-milel ve'n-nihâl el-muhtelife" şeklinde geçmekte ve burada kendilerine müstakim bölümler ayrılan İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin dışında ateistler, Bu-

distler, Brahmanlar, Sâbiiler, Mecûsiler vb. ele alınmaktadır (bk. HÂRİZMÎ, Muhammed b. Ahmed).

Bilindiği kadaryla *el-Milel ve'n-nihâl* adını taşıyan ilk eser Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) kitabıdır. Bağdâdî, *el-Farâk beyne'l-fırak* isimli kitabında kısaca temas ettiği konuları burada daha ayrıntılı biçimde ele aldığını belirtmekte ve yapılan atıflardan günümüze intikal etmeyen bu eserinde bütün din ve inançlara yer verildiği anlaşılmaktadır. Brockelmann'ın *el-Milel ve'n-nihâl*'e ait olduğunu ileri sürdüğü yazma nüshanın bu esere ait bulunmadığı, Albert Nasrî Nâdir'in *el-Milel ve'n-nihâl* adıyla neşrettiği kitabın da (Beirut 1970) Bağdâdî'nin eseri olmasının şüpheli görüldüğü belirtilmektedir (*EP* [Fr.], VII, 55; Gimaret, *Livres des religions et des sectes*, I, 11-12; ayrıca bk. ABDÜLKÂHİR el-BAĞDÂDÎ).

V. (XI.) yüzyılda kaleme alınan eserlerden biri de İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Faşl (fişal) fi'l-milel ve'l-ehvâ'* ve *n-nihâl*'idir. İbn Hazm eserinde milel ve nihâl kavramlarını açıklamamakta, ancak birinci bölümde sofistler, dehriler, filozoflar, Mecûsiler, düalistler, Brahmanlar, yahudiler ve hıristiyanlara yer verdikten sonra İslâm'a muhalif olan mileli ele aldığını, ardından İslâm içindeki fırka ve grupları inceleyeceğini belirtmektedir (*el-Faşl*, II, 263; ayrıca bk. el-FASL). İbn Hazm'ın talebesi Sâid el-Endelûsî, Hint dinleriyle ilgili *Makâlâtü ehli'l-milel ve'n-nihâl* adlı bir eser kaleme aldığını belirtmektedir (*EP* [Fr.], VII, 55). Şehristânî'nin yazdığı *el-Milel ve'n-nihâl* ise türünün en önemli eserlerindedir (bk. el-MİLEL ve'n-NİHAL).

Fahreddin er-Râzî'ye nisbet edilen *Kitâbü'l-Milel ve'n-nihâl* adlı bir eserden bahsedilmekte olup bunun, müellifin *İ'tikâdâtü firakî'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* adıyla neşredilen kitabı olduğu belirtilmektedir (a.g.e., VII, 55; ayrıca bk. FAHREDDİN er-RÂZÎ). Zeydî imamı Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ'nın da *Kitâbü'l-Milel ve'n-nihâl* adını taşıyan bir eseri vardır (a.g.e., VII, 55-56). Diğer taraftan Şehfûr b. Tâhir el-İsferâyînî ve Bâkılânî'nin de *el-Milel ve'n-nihâl* isimli kitaplarından bahsedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1820-1821). Onun *et-Tebşîr fi'd-dîn ve temyizü'l-fırakî'n-nâciye 'ani'l-fırakî'l-hâlikîn*'inde çeşitli İslâm fırkalarının yanında putlara, yıldızlara, ineğe tapanlarla dehriler, Mecûsiler, Brahmanlar vb. ne de yer verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "mil" ve "nhl" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, IV, 90-91, 108; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 6; IV, 206; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 4, 155, 334; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1991, tercüme edenin önsözü, s. XVI-XXI; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), II, 263; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, Beirut 1975, I, 11, 13, 38; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1820-1821; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beirut 1412/1991, III, 228-229; T. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 216-217; D. Gimaret, "Le livre des religions et des sectes", *Livres des religions et des sectes*, Paris 1986, I, 11-14; a.mlf., "al-Milal wa'l-Nihâl", *EP* (Fr.), VII, 54-56; G. Monnot, *Islam et religions*, Paris 1986, s. 12, 31, 66, 70, 75; F. Buhl - [C. E. Bosworth], "Milla", *EP* (Fr.), VII, 61; M. O. H. Ursinus, "Millet", a.e., VII, 61-64; Günay Tümer, "Din", *DLA*, IX, 313.

ÖMER FARUK HARMAN

el-MİLEL ve'n-NİHAL

(الملل والنحل)

Şehristânî'nin

(ö. 548/1153)

dinler, mezhepler

ve felsefe tarihine dair eseri.

Kitabın ne zaman tamamlandığı belli olmamakla birlikte I. cildin sonuna doğru verilen tarihe göre 1127-1128 yıllarında kaleme alınmış, müellifin *Muşâra'atü'l-felâsife* isimli eserindeki ifadeye göre Ebü'l-Kâsım Mecdüddin Ali b. Ca'fer b. Ali el-Müsevî'ye, *el-Milel ve'n-nihâl*'in bazı yazma nüshalarına göre ise Vezir Ebü'l-Kâsım Nasîrüddin Mahmûd b. Muzafer el-Mervezî'ye ithaf edilmiştir.

el-Milel ve'n-nihâl beş alt başlıktan (mukaddime) oluşan bir giriş ile iki ana bölümden meydana gelmekte, birinci bölümde vahiy kaynaklı dinlerle bu dinlerin mezhepleri, ikinci bölümde akıl kaynaklı inanç ve görüşler ele alınmaktadır. Girişte yer alan beş mukaddimenin ilkinde eserin yazılış amacının inanç ve doktrin açısından insanların durumunu ele almak olduğu belirtilerek insanlar kitâbî din mensupları (ehlü'd-diyânât ve'l-milel, erbâbü'd-diyânât ve'l-milel) ve şahsî görüşlerine tâbi olanlar (ehlü'l-ehvâi ve'n-nihâl) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunların ayrıca fırkalara bölündüğü, Hz. Peygamber'in hadisine göre müellifin birinci gruptakilerden saydığı Mecûsiler'in yetmiş, yahudilerin yetmiş bir, hıristiyanların yetmiş iki ve müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrıldığı nakledilmekte, ikinci gruptaki fırkaların sayısının ise bilinmediği kaydedilmektedir. İkinci mukaddime de İslâm fırkalarının tasnifinde söz konu-

su olan asıl kriterler ortaya konmakta, üçüncüsünde firkalaşmanın temel sebebi olarak ileri sürülen ilk şüphe ve itirazların kaynağı ve bunların nasıl bir bölünmeye yol açtığı anlatılmakta, dördüncüsünde İslâm toplumundaki ilk ayrılıkların ortaya çıkışı ve gelişmesi nakledilmekte, beşinci mukaddimede ise kitabın tertibinde takip edilen yöntem açıklanmaktadır.

Şehristânî "erbâbü'd-diyânât ve'l-mil-lî" müslümanlar, Ehl-i kitap ve kitap benzeri metinlere sahip olanlar olmak üzere üç gruba ayırdıktan sonra din, millet, şîr'at, minhâc, İslâm, Hanîflik, sünnet ve cemaat gibi konuyla ilgili kavramları açıklayıp bu üç gruptan her birini mezhepleriyle birlikte ele almaktadır. Müslümanlara ait birinci kısımda İslâm, iman, ihsan, usul ve fûrû, ayrıca usul ehlinin tartışma alanını teşkil eden tevhid, adl, va'd, vaîd, sem' ve akıl kavramları açıklanmakta; bu kavramlardan kaynaklanan İslâm mezhepleri, şer'î hükümler ve ictehad konularıyla meşgul olan fûrû ehli hakkında bilgi verilip ictehad, müctehid ve taklide dair meseleler incelenmekte; İslâm mezhepleri olarak Mu'tezile, Cebriyye, Sıfâtiyye, Havâric ve Mürcie ile bunların alt grupları, ayrıca Şîa adı altında Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliyye ve İsmâiliyye ele alınmaktadır.

Müellif, Ehl-i kitabı önce Tevrat ve İncil gibi bir kitaba sahip olanlarla kitap benzeri metinlere sahip olanlar diye ikiye ayırmakta, Ehl-i kitap ile ümmilerin arasındaki farkları belirttikten sonra önce yahudileri ve Yahudiliğin Anâniyye, İseviyye, Yudganiyye, Sâmiriyye mezheplerini;

ardından hıristiyanları ve Melkâiyye (Melkâniyye), Nestûriyye, Ya'kûbiyye adlı hıristiyan mezheplerini, "Men lehû şübhethü kitâb" kısmında ise Mecûsîler başlığı altında Keyûmersiyye (Kayûmertiyiyye), Zurvâniyye (Zervâniyye) ve Zerdüştiyye'yi, Seneviyye başlığı altında da Mâneviyye, Mezdekiyye, Deysâniyye, Merkûniyye ve diğer mezhepleri incelemektedir.

Eserin "Ehlü'l-ehvâi ve'n-nihal" kısmında bu gruba girenler hakkında önce genel bilgi verildikten sonra Sâbiiler, felâsife ve Câhiliye dönemi Arap inançları ile Hint dinleri ele alınmakta, Sâbiiler başlığı altında ashâbü'r-rûhâniyyât, ashâbü'l-heyâkil ve'l-eshâs ve ashâbü'l-Harnâniyye; felâsife başlığı altında da Yunan ve İslâm filozoflarıyla Câhiliye Arapları'nın inançları ve Hint dinleriyle filozofları anlatılmaktadır.

Şehristânî konuların sistemli ve düzenli biçimde ele alınmasına dikkat etmekte, meseleleri mantıklı bir düzen içerisinde işlemekte, konuyla ilgili temel kavramları açıkladıktan sonra ayrıntılara girmektedir. Müellif her fırkanın görüşünü kendi kaynaklarından naklettiğini ve bu işi yaparken tamamen objektif kaldığını belirtmektedir (I, 16).

el-Milel ve'n-nihal, kısa zamanda bu sahanın bir klasiği haline gelmiş olup bazı müelliflerce kendi alanının en iyi kitabı olarak kabul edilmektedir. Sübkî eserin bu konuda yazılanların en iyisi olduğunu söylemekte (*Tabakât*, VI, 128), İbn Teymiyye de mezheplere dair telif edilen kitaplar arasında muhtevası en zengin ve nakli en sağlam olanı sayıldığını belirt-

mektedir (*Minhâcû's-sünne*, V, 269). Sem'ânî *Ensâb*'da ve Seyfeddin el-Âmidî *Ebkârü'l-efkâr*'da İslâm mezhepleri konusunda *el-Milel ve'n-nihal*'den alıntılar yapmış, İbn Haldûn *Mukaddime*'nin Şîiler'le ilgili bölümünde ondan istifade etmiştir (Gimaret, tercüme edenlerin girişi, I, 23). Eserin meşhur olmasının sebeplerinden biri âdetâ bir dinler ve mezhepler ansiklopedisi olarak görülmesi, ikincisi de müellifin konuları işlerken oldukça tarafsız kalmaya çalışmasıdır. Nitekim Şehristânî'de gerek Bağdâdî gerekse İbn Hazm'daki sert ve katı tutum görülmemektedir. Müellifin, önceki yazarlardan farklı olarak fikir ve görüşleri olduğu gibi verip günümüz dinler tarihi araştırmalarında uygulanan nitelendirici metodu erken sayılabilecek bir dönemde kullanmış olması eserinin önemini daha da arttırmaktadır.

el-Milel ve'n-nihal'e eleştiriler de yöneltmiştir. Fahreddin er-Râzî *Münâzarât*'ında, eserin İslâm mezheplerine dair bölümünün Bağdâdî'nin *el-Farq beyne'l-fırak*'ından alınma olup kitabın yegâne orijinal yönünün Hasan Sabbâh'a ait dört bölümün tercümesi olduğunu ileri sürmüşse de bu eleştiri Fahreddin er-Râzî'nin, dört bölümün tercümesiyle ilgili tesbiti dışında doğru kabul edilmemektedir (a.g.e., I, 38-39). Bir başka tenkit de mezheplerin sayısıyla alakalıdır. Şehristânî, yetmiş üç fırka hadisindeki sayıları gerçek mânasında aldığı için mezheplerin sayısını hadisteki rakamlara ulaştırmaya çalışmış, İslâm'dan doğan mezheplerin sayısı yetmiş üç rakamını aştığı halde diğer dinlerin mezhepleri bu rakama erişmemiştir.

Şehristânî hangi eserlerden faydalandığını belirtmemekte, ancak daha önceki çalışmaların usullerini beğenmediğini ve bunların mezheplerin teşekkülü hususunda belli bir esasa riayet etmediğini söylemektedir. Bununla birlikte Mu'tezile mezhebine dair bilgi verirken Kâ'bî, İbnü'r-Râvendî, Eş'arî ve Ca'fer b. Harb'in, Havâric konusunda Kerâbisî'nin, İslâm dışı mezheplerde Ebû İsa el-Verrâk'ın isimlerini zikretmektedir (Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 124-125; *DİFM*, II/5-6 [1926], s. 222-223). Müellif, mezheplerle ilgili bölümde Abdülkâhir el-Bağdâdî'den faydalanmakla birlikte Râzî'nin iddia ettiği gibi bilgileri tamamen ondan almış değildir. Diğer taraftan Müberred'in *el-Kâmil*'inden, Ebû'l-Kâsim el-Ensârî'nin *Gunye*'sinden alıntılar yapmış, muhtemelen İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inden istifade etmiştir (Gimaret, tercüme edenlerin gi-

el-Milel ve'n-nihal'in ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2443)

rişi, I, 36-43). Câhiliye dönemi Araplar'ının inançları ile Hint dinleri hususunda İbn Hişâm, Ya'kübî, Mes'ûdî, Kâdî Abdülcebbar, Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî ve Ebû İsâ el-Verrâk'tan, Mecûsîlik konusunda da Ceyhânî'den faydalanmıştır. Felâsife bölümünde Yunan hakimleri ve İbn Sînâ hakkında bilgi vermekte, kadim hikmetle nebevî hikmet, Yunan filozoflarından birçoğu ile bazı peygamberler arasında ilişki kurmaktadır. Bu bölümde ayrıca İbn Sînâ'nın görüşlerini değerlendirmektedir.

el-Milel ve'n-nihal'in çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. En eski yazma olduğu ileri sürülen ve müellif nüshası olduğuna dair not taşıyan, Escorial Kütüphanesi'ndeki 1525 numarada kayıtlı nüshanın müellif hatıyla olmadığı belirtilmektedir (Muhammed b. Tâvî et-Tancî, V/1-4 [1956], s. 3). Eserin Türkiye'deki kütüphanelerde de birçok yazması bulunmakta olup bunların en azından yedi tanesi 600 (1204) yılından öncesine aittir (bunlar, İÜ Ktp., Halis Efendi, nr. 2747 [547/1152]; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1175 [589/1193]; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2443 [590/1194], Fâtih, nr. 3151 [593/1197], Şehid Ali Paşa, nr. 1731 [596/1200]; İÜ Ktp., nr. 2747 [597/1201]; Tire Ktp., Necip Paşa, nr. 143 [597/1201] nüshalarıdır; ayrıca Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2444 [619/1222]; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1176 [629/1232] gibi 600 [1204] yılı sonrasına ait yazmalar da mevcuttur). Leiden (613/1216'dan önce), Bologne (622/1225) ve Leningrad (631/1234) kütüphanelerinde de 600-650 (1204-1252) yıllarına ait yazmalar vardır. Eserin nüshaları asıl iki noktada farklılık göstermektedir ki bunlardan biri Sultan Sencer'in veziri Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Muzaffer el-Mervezî'ye ithafın da yer aldığı önsöz, diğeri Ceyhânî'den nakledilen Zerdüştlüğe dair bölüm olup bu kısımlar pek çok nüshada bulunmamaktadır (a.g.e., V/1-4 [1956], s. 3; Gimaret, tercüme edenlerin girişi, I, 26).

I. cildi 1842'de, II. cildi 1846'da William Cureton tarafından Londra'da yayımlanan *el-Milel ve'n-nihal* 1923'te Leipzig'de yeniden neşredilmiştir. Cureton, eserin metni için altı nüshayı esas almış, ayrıca Farsça tercümesinden de yararlanmıştır. Bu çalışma tenkitli neşir olmakla birlikte Cureton kendi ifadesine göre metne sadık kalmış, yanlış olsa bile metne müdahale etmemiştir. Nâşirin en büyük eksikliği eserle ilgili bütün dokümanlardan istifade edememiş olmasıdır.

Cureton'dan sonra kitabın Mısır'da ilk baskısı 1847, ikinci baskısı 1871'de yapılmış, eser aynı tarihte Tahran'da da yayımlanmıştır. 1317-1321 (1899-1903) yıllarında Mısır'da İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ'i ve'n-nihal*'inin kenarında yeniden neşredilmiş (Hancî neşri), bunu 1347-1348'deki (1929-1930) başka bir neşir (Subeyh neşri) takip etmiştir. Eser Muhammed Fethullah Bedrân tarafından edisyon kritiği yapılarak yayımlanmıştır (1947-1955). Bedrân, yukarıda zikredilen neşirlerin yanında kitabın Mısır'da bulunan on yazma nüshasından faydalanmıştır. Bedrân'ın neşri önemli olmakla beraber bazı eksiklikleri vardır. O dönemde mikrofilm kullanımı yaygın olmadığından nâşir sadece Mısır'daki yazmalarla yetinmek durumunda kalmıştır. Halbuki bunların hiçbirisi 650 (1252) yılından öncesine ait değildir. Diğer taraftan nüshalar kullanılırken belli bir metot takip edilmemiştir. Ayrıca eserin orijinalinde bulunmayan tâli bölümler konusunda bazı problemler söz konusudur.

el-Milel ve'n-nihal, Turka-i İsfahânî tarafından 1440'ta *Tenkihu'l-edille ve'l-ilel fi tercemeti Kitâbi'l-Milel ve'n-nihal* adıyla Farsça'ya çevrilmiş ve Sultan Şâhruh'a ithaf edilmiştir. Diğer bir Farsça tercüme de 1611'de Mustafa b. Hâlikdâd el-Hâşimî el-Abbâsî *Tavzihu'l-Milel* adıyla gerçekleştirmiştir. Eserin Türkçe yegâne tercümesini Nûh b. Mustafa el-Misrî (1070/1659) yapmış ve bu tercüme 1847'de Mısır'da, 1862'de İstanbul'da basılmıştır. Eserin girişindeki mukaddimelerden ikisi Lütfi Doğan (*İslam*, I/8 [1956], s. 23-24; I/9 [1957], s. 24), tamamı Abdurrahman Küçük, Mustafa Erdem ve Adem Akın (*AÜİFD*, XXX [1988], s. 1-33), dinler tarihiyle ilgili önemli bölümleri Şaban Kuzgun (*EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 [1985], s. 179-208) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. *el-Milel ve'n-nihal*'i Theodor Haarbrücker Almanca'ya tercüme etmiştir (Halle 1850-1851). Eserin sadece İslâm'a dair bölümü A. K. Kazi ve J. G. Flynn tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve önce *Abr-Nahrain* mecmuasında (VIII [1968-1969], s. 36-68; IX [1969-1970], s. 81-107; X [1970-1971], s. 49-75; XV [1974-1975], s. 50-98), ardından *Muslim Sects and Divisions* adıyla kitap olarak (London 1984) neşredilmiş, aynı bölümün Fransızca'sını Jean Claude Vadet *Les dissidences de l'Islam* adıyla yayımlanmıştır (Paris 1984). Eserin en son ve tam tercümesi İbrâhim Medkûr'un teşvikiyle

I. cildi Daniel Gimaret ve Guy Monnot, II. cildi Jean Jolivet ve Guy Monnot tarafından *Livre des religions et des sectes* adıyla Fransızca yapılmıştır (Paris 1986, 1993). *el-Milel ve'n-nihal*'in "Ârâü'l-Hind" kısmını Bruce B. Lawrence *Shahrastâni on the Indian Religions* (The Hague 1976), dinler tarihiyle ilgili bölümlerini Ömer Faruk Harman *Dinler Tarihi Açısından el-Milel ve'n-Nihal* (1983, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla doktora tezi olarak hazırlamış, Mustafa Aydın da *el-Milel ve'n-nihal'de Aristoteles Felsefesi ve Kaynakları* adlı yüksek lisans tezi olarak bir çalışma yapmıştır (1994, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. M. Seyyid Kılânî), Beyrut 1975, I-II; a.mlf., "el-Milel ve'n-nihal (Mukaddimeler)" (trc. Abdurrahman Küçük - Mustafa Erdem - Adem Akın), *AÜİFD*, XXX (1988), s. 1-33; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Min-hâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, V, 269; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VI, 128; *Livre des religions et des sectes* (trc. D. Gimaret - G. Monnot), Paris 1986, tercüme edenlerin girişi, I, 11-84; D. Steigerwald, *La pensée philosophique et théologique de Shahrastâni*, Canada 1997, s. 56-63, 77-81; Yusuf Ziya Yörükân, *Ebû'l-Feth Şehristânî ve Mezheplerin Tetkikinde Üsûl* (haz. Murat Memiş), Ankara 2002, s. 34, 124-125; a.mlf., "Şehristânî", *DİFM*, I/3 (1926), s. 263-314; II/5-6 (1926), s. 187-277; Muhammed b. Tâvî et-Tancî, "Şehristânî'nin Kitab'ul-Milel ve'n-Nihal'i", *AÜİFD*, V/1-4 (1956), s. 1-16; Lütfi Doğan, "el-Milel ve'n-nihal, Beş Önsöz Tercümesi", *İslam*, I/8, Ankara 1956, s. 23-24; I/9 (1957), s. 24; Şaban Kuzgun, "Şehristânî'nin Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-Milel ve'n-Nihal İsmi Eserinin Dinler Tarihi ile ilgili Önemli Bölümlerinin Tercümesi", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1985, s. 179-208.

ÖMER FARUK HARMAN

MILES, George Carpenter (1904-1975)

İslâm sikkeleri,
ölçüleri ve kitâbeleri üzerine
yaptığı çalışmalarla tanınan
Amerikalı arkeolog ve numismat.

Çocukluğunun üç yılını geçirdiği İtalya ve İsviçre'de İtalyanca ve Almanca öğrendi. 1926'da Princeton Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili Bölümü'nden mezun olduktan sonra aldığı bir teklifle Robert College'da İngilizce dersleri vermek üzere İstanbul'a gitti ve beş yıl kadar orada kaldı. Yaz tatillerini Anadolu, Bulgaristan ve Yunanistan'da seyahatlere çıkarak ve Perugia Üniversitesi'nde İtalyanca, Heidelberg Üniversitesi'nde Al-